

Augalų pavadinimai Panemunėlio šnektoje

Aurelija Gritėnienė

Lietuvių kalbos institutas

Skamba lietuj stebuklingi gėlių pavadinimai...

(J. Vaičiūnaitė)

Mokslininkai teigia, kad pasaulyje yra apie 400 000 įvairių augalų rūšių. Plečiantis tyrimams, kasmet randami, aprašomi ir pavadinami anksčiau mokslui nežinoti augalai. Pažinti jų visų neįmanoma ir nebūtina, tačiau seniau dažname kaime buvo žolininkų, užkalbėtojų, „bobučiu“, kurios pažinojo ypač daug augalų. Perėmusios žinias iš motinų kaip paveldą, vėliau jas perduodavo savo dukterims. Taip iki mūsų dienų išliko tokie seni liaudiški augalų pavadinimai: *bobáunykas*, *káuliažolis*, *ožkabarždis*, *šarkakójis*, *patarškėlė* ir kt. 2001 m. vasarą „Versmės“ leidyklos ekspedicijos metu renkant liaudiškus augalų pavadinimus Panemunėlio parapijos kaimuose, daugiausia augalų vardų užrašyta iš moterų, gimusių iki 1930 m. Stengtasi sužinoti ir užrašyti, kaip šnektoje vadinami kultūriniai augalai (vaismedžiai, vaiskrūmiai, daržovės, javai, pluoštiniai ir pašariniai augalai), darželio gėlės, laukiniai ir puslaukiniai augalai (piktžolės, pievų, miškų ir vandens augalai); taip pat klausta įvairių uoginių ir žolinių augalų pavadinimų. Daugiausia vardų užrašyta tiesiogiai informantų klausiant, kaip vadinamas vienas ar kitas augalas; nemažai augalų vardų senosios kaimo moterys atsiminė jas klausinėjant apie liaudies mediciną ir veterinariją, orų spėjimus, apie įvairias šventes bei papročius. Ypač daug tokių gražių ir kalbos mokslui vertingų tarmiškų pavadinimų atsiminė šios informantės: Genovaitė Bulovaitė (gim. 1920) ir Bronislova Kumštienė (gim. 1925) iš Vilių, Elena Bulovienė (gim. 1926) iš Miestėliškių, Marijona Skipskienė (gim. 1921) iš Rybėkų, Liudvika Balaišienė (gim. 1918) iš Baltakaččių, Janina Tuitienė (gim. 1920), Emilija Šukienė (gim. 1926), Stanislova Mateikienė (gim. 1928), Bronė Karaveckienė (gim. 1914), Birutė Mociūnienė (gim. 1932), Apolonija Jakulienė (gim. 1927) iš Panemunėlio geležinkelio stoties ir dar daugelis kitų moterų, be kurių pagalbos ir žinių nebūtų buvę ir šio straipsnio.

Augalai, kaip jau minėta, vartojami beveik visose žmogaus gyvenimo srityse, todėl nerasime tokio žmogaus, kuris nepažintų nė vieno augalo. Iš viso Panemunėlio šnektoje ekspedicijos metu pavyko užrašyti per 200 įvairių liaudiškų augalų pavadinimų.

Kalbotyros darbuose išsamiau šio krašto tarmybės nebuvo aptartos. Kai kurių atskirų duomenų galima rasti Z. Zinkevičiaus veikalė „Lietuvių dialektologija“. Chrestomatija „Lietuvių kalbos tarmės“, naujoji „Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija“ ir Ž. Markevičienės „Aukštaičių tarmių tekstai“ (I–II d.) konkrečių duomenų iš Panemunėlio nepateikia, tad apytikrį šnektos leksikos vaizdą galima susidaryti tik iš aplinkinių šnektų (Obėlių, Kriaunų, Kamajų). Kai kurie Panemunėlyje ekspedicijos metu užrašyti liaudiški augalų vardai nefiksuoti net akademiniam „Lietuvių kalbos žodyne“, pvz., *bičdobilis*, *citrinukas*, *gruodėlis*, *kalnūtis*, *káuliašaknis*, *kruvausinė* ir kt. Šie pavadinimai būtina pateks į Žodyno papildymų ir taisyimų tomus, nes tai yra didelis lietuvių kalbos turtas.

Šiame straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama leksinėms tarmybėms, t. y. žodžiams, būdingiems tik tam tikrai tarmei ar šnektai. Skirtinos dvi leksinių tarmybių rūšys: 1) tikrosios leksinės tarmybės – tarmiški žodžiai, turintys šaknį, kurios nėra bendrinėje kalboje; 2) semantinės tarmybės – kitokią reikšmę negu bendrinėje kalboje turintys žodžiai.

Be leksinių dialektizmų, Panemunėlio šnekteje buvo užrašyta ir tokių augalų vardų, kurie nuo bendrinės kalbos skiriasi savo kirčiu. Kitaip nei bendrinėje kalboje kirčiuojami žodžiai vadinami akcentiniais dialektizmais, pvz.: *bālanda* „balānda“ (*Che-nopodium*), *jāzminas* „jāzminas“ (*Philadelphus*), *sidabrāžolė* „sidābražolė“ (*Potentilla*), *spanguolė* „spaŋguolė“ (*Oxycoccus*), *šālpūsnis* „šālpūsnis“ (*Tussilago*), *tākāžolė* „takāžolė“ (*Polygonum aviculare*).

Darybiniai dialektizmai – savitos tarmės žodžių darybos formos, pvz., skirtingų priesagų ar galūnių dariniai. Tokių dialektizmų šnekteje užrašyta irgi nemažai: *arnikas* „kalninė arnika“ (*Arnica montana*), *avietys* „avietė“ (*Rubus*), *diemedys* „diemedis“ (*Artemisia abrotanum*), *dilgė* „dilgėlė“ (*Urtica*), *erškėtys* „erškėtis“ (*Rosa*), *gerberas* „gerbera“ (*Gerbera*), *grikas* „grikis“ (*Fagopyrum*), *jōnžolė* „jonažolė“ (*Hypericum*), *juodagalvėlis* „paprastoji juodgalvė“ (*Prunella vulgaris*), *kačpėdėlė* „dvinamė katpėdė“ (*Antennaria dioica*), *kāčuogė* „paprastoji katuogė“ (*Rubus saxatilis*), *katiliūkas* „katilėlis“ (*Campanula*), *kedrā* „kedras“ (*Cedrus*), *lakišis* „lakišius“ (*Bidens*), *mėlda* „meldas“ (*Scirpus*), *piēnis* „pienė“ (*Sonchus*), *ramūnis* „ramunė“ (*Matricaria*), *rasakėlis*, *rasakilis* „rasakila“ (*Alchemilla*), *raudonjilis* „raudonėlis“ (*Origanum*), *rūgštymas* „rūgštynė“ (*Rumex*), *sniegūtė* „snieguolė“ (*Galanthus*), *svėris* „svėrė“ (*Raphanus raphanistrum*), *ūsnė* „usnis“ (*Cirsium*), *vārpis* „varputis“ (*Agropyron*).

Skirtina dar viena įdomi grupė – naujieji vardai. Tai tokie augalų pavadinimai, kurie į šnektą pateko nesenais laikais, dažniausiai kartu su pačiu augalu. Šie augalų pavadinimai nefiksuoja nė viename žodyne, o tai ir rodo jų naujumą. Nežinodami tikro botaniško augalo pavadinimo, tarmių atstovai nepalieka naujo augalo be vardo – dažniausiai jį ima vadinti pačių sukurtu vardu pagal kokį nors augalo skiriamąjį požymį. Tokie pavadinimai beveik visada būna motyvuoti ir rodo žmonių kūrybingumą. Daugelį jų tarmės adaptuoja, t. y. pritaiko savo sistemai. Naujai gautų žodžių garsinė išraiška pritaikoma prie tarmės fonetikos. Atskiri garsai gali būti sutraukiami, išmetami, įterpiami, o šnektai neišprasti garsai keičiami savaisiais, pvz.: *fiolėnda*, *fiolėndras* „nuostabioji monstera“ (*Monstera deliciosa*), *gortėnžija* „hortenzija“ (*Hydrangea*), *grazantemā*, *grizantemā*, *grizantėmas*, *krizantemā*, *krizantėmas* „chrizantema“ (*Chrysanthemum*), *lėndra*, *lėndras*, *ulėndra* „oleandras“ (*Nerium oleander*). Straipsnio pabaigoje trumpai aptariama ir ši pavadinimų grupė.

1. Tikrosios leksinės tarmybės

Šiame poskyryje aptariamas tarmybių santykis su kitų lietuvių kalbos tarmių leksika, t. y. nagrinėjama žodžių geografija. Šiuo pagrindu aptariant augalų pavadinimus, visi Panemunėlyje užrašyti žodžiai buvo lyginami su akademiniu „Lietuvių kalbos žodyno“ medžiaga; naudotasi ir kitais leidiniais: visais „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ leidimais (toliau tekste DŽ, apačioje nurodant leidimą), įvairiais tarmių žodynais, „Lietuvišku botanikos žodynu“ (toliau – LBŽ), „Lietuvių kalbos žodyno“ Papildymų kartoteka (toliau – LKŽK), „Lietuvių kalbos atlasu“ (toliau – LKAI).

Tokio lyginimo tikslas – išsiaiškinti Panemunėlio šnektoje užrašytų augalų vardų paplitimą, nustatyti, kaip plačiai šie pavadinimai yra vartojami. Pagal pavadinimų paplitimą skirtinos keturios tikrųjų leksinių tarmybių grupės: 1) didesnėje Lietuvos dalyje žinomi pavadinimai; 2) aukštaičiams būdingi vardai; 3) pavadinimai, paplitę rytų aukštaičių patarmėje; 4) Rōkiškio kraštui būdingi augalų vardai. Be žodžių geografijos, stengtasi nurodyti ir pavadinimų semantinę ar darybinę motyvaciją, kilmę, vardo senumą ar naujumą. Leksinėmis tarmybėmis čia laikytini ir tokie skoliniai, kurie bendrinėje kalboje turi lietuviškus atitikmenis, tačiau šnektoje labiau žinomas ir plačiau vartojamas skolintas augalo vardas (pvz., *čebatėlis*, *lapūkas* ir pan.).

Didesnėje Lietuvos dalyje žinomi pavadinimai

Batv̄inis „burokas“ (*Beta vulgaris*). Tai senas buroko pavadinimas, fiksuotas jau XIX a. (S. Daukanto raštuose, A. Juškos dainose – LKŽe)¹. Gyvojoje kalboje burokas taip vadinamas ir Žemaitijoje, ir Aukštaitijoje. LKAI pateikia ir daugiau šio vardo sinonimų: *brōkas*, *barōkas*, *ruñkelis*, *runkelỹs*, *ruñkulis*, *runkulỹs* ir kiti *runk-* variantai; *barštis*, *barštinis*, *barškštis*, *ropėlė*, *ropūkė*, *ropūtė*, *cvīklis*, *cvīklas*, *cvīlikas* ir kiti šios slaviškos šaknies variantai².

Cibūlis „svogūnas“ (*Allium cepa*). Visoje Lietuvoje šnekamojoje kalboje taip svogūną vadina ne tik vyresnioji, bet dažnai ir jaunesnioji karta. Tai skolinys iš slavų (plg. s. lenk. *cybula*). Tarmėse vartojama įvairių šio žodžio morfoneminių variantų: *cibūlē* (žinoma Šatėse, Dievėniškėse), *cibulià* (užrašyta Lazūnuose, Dieveniškėse), XIX a. raštuose fiksuotos formos *cibūlē* ir *cibūlis* (žr. LKŽe). *Cibūlis* plačiau žinomas bei vartojamas aukštaičių tarmėje (apie Ūdriją, Alýtų, Vilkaviškį, Dauksiųs, Šiaulėnus, Tauragnūs – LKŽe).

Ėglis „kadagys“ (*Juniperus*). Pavadinimas plačiai žinomas gyvojoje kalboje, fiksuotas ir daugelyje rašytinių šaltinių (žr. LKŽe), taip pat plg. formą *ėglis*. LKAI rodo (žr. žemėl. Nr. 91), kad variantai, turintys šaknį *kadag-*, *kadug-*, plačiai paplitę žemaičių ir vakarų aukštaičių šnektose. Šaknį *egl-*, *ėgl-* turintys vardai plačiau žinomi ir vartojami pietų ir rytų aukštaičių šnektose. Skolinys *verbà* (sietinas su Verbų sekmadieniu, kai į bažnyčių nešamos šventinti kadagio šakelės; plg. brus. ir rus. *верба*, *вербная неделя*) vartojamas apie Baisogalą, Pociūnėlius, Jósvainius, Bálninkus. Atskirose vietose dar užrašyti pavadinimai *jalaūčis* (apie Sapiėgiškius, plg. lenk. *jałowiec*, *jedlaūčiai* (Skliuščiai).

Gvazdikėlis, **gvazdikiūkas** „serentis“ (*Tagetes*). Šnekamojoje kalboje plačiai paplitęs serentio vardas, nors nei DŽ, nei LKŽe jis nenurodomas. Ši darželio gėlė turi šaknį *gvazdik-* todėl, kad jos žiedas panašus į gvazdiką (*Dianthus*).

Karkliūkas „flioksas“ (*Phlox*). Bemaž visoje Lietuvoje žinomas fliokso sinonimas, plačiai vartojamas ir priesagos *-elis* variantas – *karklėlis*. LKŽe *karkliūkas* pateikiamas iš aukštaičių patarmės ploto (Taurėgnai, Skiřsnemunė, Šiaulėnai); *karklėlio* paplitimo arealas didesnis – ne tik aukštaičių (Zarasaĩ, Grūžiai, Dauksiaĩ), bet ir žemaičių (Žarėnai) šnektose. Mažiau žinomas priesagos variantas *karklūtis* (vartojamas apie Geistarūs). Net DŽ₄285 kaip pagrindinis variantas nurodomas *karklelis*, o ne *flioksas*. O štai botanikos literatūro-

¹ Straipsnyje naudotasi elektroniniu „Lietuvių kalbos žodyno“ variantu; toliau – LKŽe (<http://www.lkz.lt>).

² Konkretesnis vardo paplitimo arealas nurodytas LKAI (žr. žemėl. Nr. 88).

je (plg. LBŽ256; LfV217; BVŽ225) skolinys *flioksas* (sulietuvintas lotynų *Phlox*) laikomas pagrindiniu šio augalo vardu (botanikai fliokšą dar dažnai vadina *aviže*). Ši seniai mūsų darželiuose auginama gelė vadinama *karkleliu* dėl savo aukštų, plonų, primenančių karklą stiebų.

Káulažolis, káuliažolė, káuliažolis „vaistinė taukė“ (*Symphytum officinale*). Taip taukė vadinama daugelyje aukštaičių šnektų, kiek rečiau – Žemaitijoje. LKŽe *káulažolė* pateikta iš Kupiškio, Vadoklių, Šeduvės, Pociūnėlių ir Važnių. Ši forma fiksuota net XVII a. raštuose – 1605 m. anoniminiame katekizme, vėliau – M. Miežinio darbuose ir LBŽ. Rytų aukštaičių šnektose taukė dar vadinama *káulažolyniu*, *káulažoliu* (apie Švenčionis, Dusetas). Variantas su jungiamuoju balsiu *-ia-* paplitęs uteniškių šnektose: LKŽe *káuliažolynis* užrašytas iš Kùktiškių ir Taurāgnų; *káuliažolis* – iš Dusetų. Panemunėlio šnekte vartojamos moteriškosios giminės formos *káuliažolė* LKŽ nepateikia. Pavadinimo semantinė motyvacija visiškai aiški: liaudyje taukė vartojama gydyti lūžusiems ar skilusiems kaulams.

Konvālija „pakalnutė“ (*Convalaria*). Visoje Lietuvoje žinomas *pakalnutės* sinonimas (*konvālija* pateikta visuose penkiuose DŽ leidimuose). LKŽe nurodoma, kad *konvālija* žinoma Skirsnemunėje, Grūžiuose, Ylakiuose; ją pateikia ir LBŽ. Pavadinimas pasidarytas iš lotyniško vardo *Convalaria*.

Lapūkas „varnalėša“ (*Arctium*). Žodis pasiskolintas iš slavų kalbų (plg. lenk. *łopucha*, rus. *лопух*). Kaip rodo LKŽe, lietuvių tarmėse *lapūkais* vadinami augalai, turintys didelius plačius lapus (pvz., Vilkaviškyje, Būdvietyje, Pūnske, Rudaminojė, Veiveriuosė taip vadinama puriena; Kupiškyje – lūgnė; Obėliuose, Kùktiškėse, Liškiavoje – vandens lelija; Rušiškėse, Kabėliuose, Švenčionysė, Nočiojė – pelkinis žinginyš). Varnalėšos *lapūkais* vadinamos beveik visoje Lietuvoje. LKŽe šia reikšme *lapūkas* užrašytas ir iš žemaičių (Papilė), ir iš aukštaičių (Suvainiškis, Pandėlys, Panemunėlis, Bīrzai, Vabalniškas, Troškūnai) šnektų.

Mėlynūtė „scylė“ (*Scilla*). LKŽe nurodo, kad LBŽ ir apie Grūžius taip vadinama našlaitė; o Léipalingyje – neužmirštuolė. Tarmėse dažnai nežinant tikrojo augalo vardo, jis imamas vadinti bendru keletui augalų vardu pagal kokį nors bendrąjį požymį. Pagal žiedų spalvą vienoje šnekte šaknį *mėlyn-* gali turėti net keli augalai.

Meškātas „juostuotoji pelargonija“ (*Pelargonium zonale*). Forma nefiksuota nė viename žodyne. Kaimuose nuo seno auginamos pelargonijos daugelyje šnektų išskiriamos iš kitų kambarinių gėlių dėl savo stipraus, panašaus į muškata kvapo. LKŽe rodo, kad *muškata* vartojama Alsėdžiuose; *muškota* fiksuota F. Neselmano žodyne; *muškōtas* – Barstýčiuose ir Ylakiuose; LKŽK užrašyta ir daugiau vardo variantų: *muškātas*, *muškātėlis* (Akmėnėje, Jōniškyje), *muškātėlis* (Vidùklėje, Šakiuosė), *muškāteris* (Pāstovyse), *muškātolius* (Griñkiškyje), *maškātulis* (Vaškuosė), *maškātolis* (Pociūnėliuose), *muškātulis* (Vaškuosė), *muškōtas* (Tirkšliuose, Kuliuose, Ylakiuose, Plāteliuose, Endrijavė, Rasėiniuose), *muškōtelis* (Gardamė).

Notrė „dilgėlė“ (*Urtica*). Dilgėlė *notrė*, *notrà* vadinama Rytų Aukštaitijoje. LKŽe *notrė* užrašyta iš Tverėčiaus, Ignalinos, Daugėlišio, Rimšės, Dusetų, Sālako, Adūtiškio, Rōkiškio, Dievėniškių, Saldūtiškio, Gervėčių, Žirmūnų, Āpso; *notrà* vartojama Imbrade, Švedriškėje, Daūgailiuose. Suvalkiečiai (Kudirkos Naūmiestyje, Alksnėnuose, Virbālyje, Pilviškiuose) dilgėlę vadina *nōtere*, žemaičiai – *nōterina* (Klaipėda), *nōtnėre* (Kursėnai, Raudėnai, Skuōdas, Barstýčiai, Kruopiai, Akmėnė, Vieksniai, Trýškiai, Gadūnāvas –

LKŽe), *notrėlė* (Rietāvas, Plāteliai, Telšiai, Laūkuva, Giřdiškė, Kałtinėnai, Kvėdarna – LKŽe), *nōtryna* (Kretinga, Rietavas, Gadūnavas, Švėkšna – LKŽe), *nōtryne* (Kvėdarna, Mōsėdis, Lenkimai, Darbėnai, Salantai, Eigirdžiai, Priėkulė, Gargždai, Skaudvilė – LKŽe).

Pinavijà, pināvija, pivōnija „bijūnas“ (*Paeonia*). Bijūnas taip vadinamas bemaž visoje Lietuvoje. Kirčio varianto *pināvija* LKŽe nepateikia, tačiau *pinavijà* užrašyta iš vakarų ir rytų aukštaičių šnektų (Skáistgirio ir Naujāmiesčio). M. Nydermano žodyne pateikiama ir vyriškosios giminės forma *pinavijas*. Kiek plačiau Aukštaičiuose vartojama *pivonija*: LKŽe *pivōnija* užrašyta iš pietų ir rytų aukštaičių (Liškiavoje, Varėnoje, Lazūnuose), variantas su tvirtagale priegaide fiksuotas rytinėse šnektose (Panemūnyje, Obeliuose). *Panavijà* vartojama ir žemaičių (Mažeikiuose, Kvėdarnoje, Vieksniuose, Priėkulėje, Laūkuvoje), ir aukštaičių (Kupiškyje, Bīržuose – LKŽe) šnektose. Rašytiniai šaltiniai pateikia dar įvairesnių formų: *pinavė, pinavėja, pivonėlė* (žr. LKŽe). Visų šių pavadinimų pirminis šaltinis yra lotynų kalba (plg. lot. *Paeonia*), tačiau į šnektas jie yra patekę per slavų kalbas (plg. lenk. *pinawja, piwonja*, rus. *пивонья*).

Sraujanósė, sraujanósis „kraujažolė“ (*Achillea*). Kraujažolė pažįstama visoje Lietuvoje ir vadinama įvairiausiai vardais. Rytų Aukštaitijoje paplitę šie vardai: *sraujanósė* (Debeikiai, Anykščiai), *sraujanósis* (Utena, Dusetos, Leliūnai, Kupiškis, Adomynė, Skāpiškis, Ūnuškis, Duōkiškis, Rōkiškis, Vabalniņkas, Andriōniškis), *sravanósė* (Salōčiai, Skrebōtiškis, Krinčinas, Joniškėlis, Debeikiai), *sravanósis* (Svėdasai, Vaškai, Ramygala, Vabalninkas – LKŽe), *sriaunanosiai* (LBŽ šis vardas užrašytas iš Pānevėžio ir Kėdāinių apylinkių), *sruvanósis* (LBŽ jį pateikia iš Rokiškio; LKŽe – iš Svėdasų), *straujanósis* (Kriaunos, Antāzavė – LKŽe). Kupiškėnų patarmėje vartojama ir *sraūjažolė* (Kupiškis, Salāmiestis), *sraunanósis* (Šimōnys), *srūjažolė* (Kupiškis, Subāčius – LKŽe). Panevėžiškių patarmėje žinomi variantai *sravanōji* (Pašvitinys – LKŽe), *sruvāžolė* (LBŽ ją pateikia iš Panevėžio; LKŽe – iš Kařsakiškio), *stravanósė* (Saločiai, Skrebōtiškis), *srevanósis* (Saločiai, Krinčinas, Pasvalys – LKŽe). Ir tai anaipol dar ne visi *kraujažolės* sinonimai. Visų šių vardų motyvacija ta pati: šaknis *srav-* ir įvairūs jos morfonologiniai variantai sietini su veiksmožodžiu *sravėti, srūti* (liaudyje kraujažolė vartojama gydyti žaizdoms, srūvančiam kraujui sulaikyti). Taip pat gyvojoje kalboje vartojami kraujažolės sinonimai, turintys šaknį *krauj-, kruv-*. Plg. šiuos LKAI (žemėl. Nr. 95) fiksuotus pavadinimus: *kraujėlis, kraujūtis, kruvinžolė, kruvāuninkas* ir kitus variantus.

Šaltāmėtė „pipirmėtė“ (*Mentha piperita*). Dūrinys su jungiamuoju balsiu būdingas rytų aukštaičių šnektoms. LKŽe *šaltāmėtė* užrašyta iš Daugėlišio, Bīržų, Panevėžio, Kupiškio, Vabalniņko, Aleksandravėlės, Dusetų, Kavārsko, Pāsvalio. Mėta ir pipirmėtė – tos pačios mėtų genties skirtingos rūšys, tik pipirmėtė turi daugiau eterinio aliejaus, todėl kvepia stipriau, gaiviau, labiau „šaldo“, todėl ir vadinama *šaltāmėte*.

Šántas „paprastoji katžolė“ (*Nepeta cataria*). Vardas gautas iš slavų (plg. lenk. *szanta*), daugiau žinomas Aukštaitijoje (Veliuona, Panevėžys, Subāčius, Kiaukliai, Baisōgala – LKŽe). Moteriškosios giminės forma *šánta* LKŽe pateikta iš aukštaičių ir žemaičių šnektų: Kazitiškio, Rudniōs, Kałtinėnų, Krāžiu, Akmėnės, Vieksniū, Kuršėnų, Judrėnų.

Aukštaičiams būdingi vardai

Aukštaičių tarmė dalijama į tris patarves: vakarų, pietų ir rytų. Žemiau pateikiami Panemunėlio šnektose užrašyti augalų pavadinimai, žinomi ir vartojami visose trijose aukštaičių patarmėse.

Čebatėlis „kurpelė“ (*Aconitum*). Kurpelė taip vadinama dėl savo žiedo formos, šiek tiek primenančios batą (šaknis *čebat-* pasiskolinta iš slavų, pgl. brus. *чобат* „batas“). LKŽe *čebatėlis* dar užrašytas iš Joniškio ir Švenčionių; priesagos variantas *čebačiūkas* „kurpelės“ reikšme žinomas ir Šiaulėnuose (LKŽe).

Čiulpikas „karpytalapė notrelė“ (*Lamium purpureum*). LBŽ nurodoma, kad *čiulpikas* žinomas Biržų apylinkėse (ten taip vadinama ir vaistinė plautė (*Pulmonaria officinalis*)). Augalo vardas padarytas iš veiksmazodžio *čiulpti* (vamzdelio pavidalo žiedyno taureles vaikai pešioja ir čiulpia jų nektarą).

Kūkalis „dirvinė raugė“ (*Agrostemma githago*). Senas vardas, žinomas nuo XVI a. (M. Daukšos „Postilėje“), fiksuotas XVII–XIX a. raštuose (žr. LKŽe). Gyvojoje kalboje *kūkalis* žinomas apie Šakyną, Dauksius, Skirsnemunę, Pūnią, Simną. Be *kūkalia*, raugė rašytiniuose šaltiniuose dar vadinama *kūkalu*, *kūkale* (LKŽe).

Mōčekalapis, mōčeklapis „šalpusnis“ (*Tussilago*). Aukštaičių šnektose plačiai paplitę šalpusnio pavadinimai, turintys skolintą dėmenį *moček-* (pgl. brus. *мачеха* „pamotė“). LKŽe *mōčekka* fiksuota Grūžiuose, Vabalninkė; *mōčekalapis* užrašytas iš Tauragnų, Kuktiškių, Ūdrijos; *mōčeklapis* – iš Salāmiesčio, Krekenavės, Būdviečio; *mōčekuonė* – iš Lazdijų, Liškiavės. Šalpusnis taip vadinamas dėl lapų ypatumų: pūkuota pusė švelni kaip motina, o žalia – šiurkšti kaip *močekka*.

Ožkabarždis „asiūkliš“ (*Equisetum*). LKŽe nurodyta, kad įvairiose šnektose *ožkabarzdžiū* vadinami net 9 skirtingi augalai (pakalnutė, baltažiedė plukė, pievinis pūtelis, vingiorykštė, barštis, vištapienė, smilgenė, valerijonas). Šiuo vaizdingu vardu vadinami tie augalai, kurių išvaizda šnektų atstovams panaši į ožio barzdą. Dažniausiai tokių asociacijų kyla dėl augalo plunksniškų dantytais kraštais lapų, pvz., tokius lapus turi vingiorykštė, lankinis barštis, valerijonas. Asiūklio stiebo menturėse išauga iki devynių (dažniausiai nešakotų) šakelių, kurios taip pat primena ožio barzdą, todėl aukštaičiai (Liudvinavė, Kalvarijoje, Veliuonojė, Geistāruose, Bařtininkuose, Veiveriuose, Svėdasuose, Skāpiškyje, Obeliuose, Punske, Simnė – LKŽe) *ožkabarzdžiū* ir vadina įvairias asiūklio rūšis.

Plāčmētė „vaistinė bitkrėslė“ (*Tanacetum balsamita*). LKŽe nurodyta, kad taip bitkrėslę vadina aukštaičiai (Alksnėnuose, Rudaminoje, Rumšiškėse, Papilyjė). Žodis gana senas, fiksuotas XVIII a. ir vėlesniuose žodynuose. LBŽ iš Biržų pateikia variantą su jungiamuoju balsiu *plačiamētė*; M. Nydermano žodynas fiksuoja variantą *plačiómētė* (LKŽe). Viena iš bitkrėslės rūšių vadinama *plāčmētė* todėl, kad šis augalas kvėpia panašiai kaip mėta, tik turi daug platesnius lapus.

Šarkakōjis „dirvinis pentinuis“ (*Delphinium consolida*). Vardas paplitęs vakarų, rytų ir pietų aukštaičių šnektose. LKŽe fiksuoti du jo kirčio variantai: *šarkakōjis* užrašytas iš Vadoklių, Mėžiškių, Griņkiškio, Kavarsko, Pagirių ir *šarkakojis* – iš Nemunaičio, Merkinės, Liškiavos, Marcinkonių, Lazdijų, Rudaminės, Būdviečio, Lėpalingio, Pūšaloto, Ramýgalos. Nekirčiuoti žodžiai pateikti iš Kėdainių, Panevėžio, Vėlžio, Pasvalio, Gudžiūnų, Rokiškio, Utenės, Ukmergės, Anykščių, Svėdasų. Tokiu vardu augalas vadinamas dėl jo lapų formos: du ar tris kartus plunksniškai suskaldyti į siauras linijiskas skiltis jie primena šarkos koją.

Šūnmētė „dirvinė mėta“ (*Mentha arvensis*). Šiuo vardu tarmėse vadinama net keletas prieskoninių augalų (dašis, raudonėlis, aniužė, melisa). Visų jų motyvacija ta pati: augalai, kaip ir tikroji mėta, turi eterinių aliejų, tačiau kvėpia silpniau, pras-

čiau, todėl vadinami *šūnmėte* (sandas *šun-* vardui suteikia menkumo atspalvį). LKŽe *šūnmėte* „dirvinės mėtos“ reikšme užrašyta iš Jonišio, Sidabravo, Jósvainių, Kavarsko, Vilkaviškio, Geistarų.

Pavadinimai, paplitę rytų aukštaičių patarmėje

Iš visų aukštaičių tai labiausiai nuo bendrinės kalbos nutolusi tarmė, užimanti gana didelį plotą ir suskilusi į palyginti skirtingas patarmes. Čia pateikiami tokie Panemunėlio šnektoje užrašyti augalų vardai, kurie būdingi panevėžiškių, širvintiškių, anykštėnų, kupiškėnų, uteniškių ir vilniškių patarmėms.

Arkliadañtis „arkliarūgštynė“ (*Rumex obtusifolius*). LKŽe rodo, kad žodis šia reikšme žinomas Vabalninke, Obeliuose, Švenčionyse. Anykštėnai *arkliadančių* vadina visai kitą augalą – arkliuogę (*Paris*).

Brunėlka „juodgalvė“ (*Prunella*). Panemunėlio šnektoje juodgalvė dažniau vadinama *juodagalvėliu*, *juodgalvėliu*. *Brunėlkos* vardas pasiskolintas iš lenkų kalbos (plg. lenk. *brunelka*). Pavadinimas žinomas tik rytų aukštaičių šnektose (LKŽe jis užrašytas tik iš Iñbrado).

Centūrija „skėtinė širdažolė“ (*Centaurium minus*). Vardas paplitęs Svėdasuose, Kupiškyje, Taurėgnuose (LKŽe). LBŽ pateikia ir kitokią *centurijos* fonetinį variantą – *cinturiją*. Širdažolė taip vadinama sulietuvinus lotynišką vardą *Centaurium*.

Čyžmas „paprastoji bitkrėslė“ (*Tanacetum vulgare*). LKŽe rodo, kad *čyžmas* žinomas Kupiškyje, Papilyje, Dusetosė, Rimšėjė, *čyžmà* fiksuota Rudaminoje. LBŽ pateikiama ir daugiau šio žodžio formų: *čiužmai*, *čižai*, *čyžma*, *čižmaras*, *čižmas*. Tai skoliniai iš slavų kalbų – plg. rus. *пужма*.

Kanapėlė, kanapýtė „kiškio ašarėlės“ (*Briza media*). LKŽe nurodo, kad kiškio ašarėlės *kanapėlėmis* vadinamos Kupiškyje, Švenčionyse; LBŽ ir J. Jablonskio raštai pateikia dar vieną vaizdingą šio augalo vardą – *kiškio (žvirbli) kanapės*. Priesagos varianto *kanapýtė* LKŽe nepateikia. Pievų žolė taip vadinama dėl panašaus į kanapę (*Cannabis*) žiedyno.

Kraujanōsis „kraujažolė“ (*Achillea*). Labai konkretus pavadinimas, nurodantis, kad augalas vartojamas kraujui iš nosies stabdyti. LKŽe *kraujanōsis* užrašytas iš Duōkiškio, Utenos, Šimonių; moteriškosios giminės forma *kraujanōsė* fiksuota LBŽ.

Levažāndis „žioveinis“ (*Antirrhinum*). Nuo seno darželiuose auginami žioveiniai daugelyje aukštaičių šnektų dažnai vadinami vardais, turinčiais skolintą sandą *lev-* (plg. rus. *лев*, lenk. *lew*, brus. *лев* „liūtas“), motyvuojant tuo, kad gėlės žiedas panašus į liūto nasrus, „žandą“ ar burną. LKŽe *levažāndis* užrašytas iš Ėriškių ir Dusetų; dūrinys be jungiamojo balsio *levžāndis* vartojamas Joniškyje; moteriškosios giminės forma *levanāsrė* fiksuota LBŽ; frazeologizmas *lēvo nasrėliai* vartojamas Skirsnemunėje; priesagos *-ukas* vedinys *levūkas* LKŽe pateikiamas iš Dauksių, Duokiškio ir LBŽ.

Naktinūkas „dviragė leukonija“ (*Matthiola bicornis*). Akademiniis žodynas šios formos nepateikia, tačiau nurodo, kad šnektose leukonija vadinama *naktiniukū* (Antalieptė), *naktinukė* (Ramygala). LKŽK *naktinūkas* užrašytas iš Pasvalio krašto. Augalo pavadinimas turi šaknį *nakt-*, nes šios gėlės žiedai išsiskleidžia vakarais, naktimis ir tuo metu ypač kvepia.

Naryčnikas „nariuotasis bervidis“ (*Scrophularia nodosa*). LKŽe šis žodis pateikiamas tik iš rankraštinio rytietiško žodynėlio ir LBŽ. Vardas gautas iš slavų (plg.

rus. *норичник* „bervidis“). Rytų aukštaičių šnektose skoliniu *narýčia* (plg. lenk. *norzyca*, rus. *норица*) vadinamas karvių ar kumelių tešmens uždegimas, kurį seniau gydydavo bervidžių arbata. Pagal ligos pavadinimą panašiu vardu imtas vadinti ir nuodingas žolinis augalas.

Padývžolė „vėdrynas“ (*Ranunculus*). LKŽe šis žodis pateiktas tik iš rašytinių šaltinių. Variantas su jungiamuoju balsiu *padývžolė* vartojamas M. Nydermano žodyne ir Kupiškyje. Rytų aukštaičiai taip vadina įvairias vėdryno rūšis dėl jų gydomosios galios: Panemunėlio apylinkėse vėdrynais būdavo gydomi „nužiūrėti“ žmonės ar gyvuliai (aukštaičiai žiūrėjimą stebintis vadina skoliniu iš slavų kalbų *padývas*; plg. lenk. *podziw*, brus. *nađzuv*). Pasvalio krašte „nužiūrėtus“ žmones ar gyvulius gydydavo trikerte žvagine (*Capsella bursa pastoris*); plg. jos liaudišką pavadinimą *pavýdžolė*.

Parasonėlis „dirvinė krapažolė“ (*Euphorbia helioscopia*). LBŽ *parasonėlis* „krapažolės“ reikšme užrašytas iš Panevėžio apskrities. Apie Biržus *parasonėliu* vadinama paprastoji rasakila (*Alchemilla vulgaris*). Abu augalai turi tokį vardą dėl savo specifinės lapų ar žiedyno formos: krapažolė turi apvalų žiedyną, o rasakilos apskriti lapai primena piltuvėlį, tad apibendrintai galima sakyti, kad šie augalai asociatyviai primena skėtį, šnektose vadinamą skolintu žodžiu *parasonas* (plg. brus. *нарасон*).

Piktadilgė „gailioji dilgėlė“ (*Urtica urens*). Rytiečių šnektose plačiai paplitęs gailiosios dilgėlės vardas. LKŽe *piktadilgė* užrašyta iš Panemunėlio, Rokiškio, Kiauklių, Subačiaus, Kupiškio; variantas su kirčiuotu jungiamuoju balsiu *piktādilgė* vartojamas Kurkliuosė. Šiaurės Lietuvoje (apie Rozalimą, Pāsvalį – LKŽe) vartojamas ilgesnis morfologinis variantas *piktādilgynė* (nes čia dilgėlė vadinama ne *dilge*, o *dilgynė*). Gailiosios dilgėlės taip vadinamos todėl, kad jos dilgina daug skaudžiau (pikčiau) nei kitų rūšių dilgėlės.

Piktašasis „kiaulpienė“ (*Taraxacum*). LKŽe *piktašasi* pateikia iš Kupiškio, Subačiaus, Smilgių, Salāmiesčio, Ėriškių, Joniškėlio, Vabalninko. Kiaulpienė taip vadinama dėl gydomųjų savybių: jos pieniškomis sultimis liaudyje gydomi piktašasiai (tokia grybelio sukeliama odos liga, kai iškyla pūslelės, šašiukai).

Raskāžnykas, raškāžnykas, raškōdnykas „šliaužiančioji tramažolė“ (*Glechoma hederacea*). LKŽe *raskāžniikas* (-ykas) užrašytas iš Pāšvitinio ir Kupiškio; *raskōdnykas* – iš Josvainių, Panevėžio, Salako, Dusetų. Vardas pasiskolintas iš slavų kalbų (plg. rus. *расходник*).

Ridisėlis „ridikėlis“ (*Raphanus sativus radícula*). LKŽe *ridisėlio* nėra; pateiktas tik bendrinės kalbos *ridikėlis*, be to, nurodoma, kad Gervėčiuose ši daržovė vadinama *ridikāičiu*. *Ridisėlis* taip pat žinomas ir šiaurės Lietuvoje. Vardas pasiskolintas iš slavų kalbų (plg. rus. *редиска*), prie svetimos šaknies pridėta deminutyvo priesaga -ėlis.

Sidabrėlis, sidabriukas „žąsinė sidabražolė“ (*Potentilla anserina*). Daugelyje Aukštaitijos vietų šio augalo vardai turi tą pačią *sidabr-* šaknį kaip ir bendrinėje kalboje (toks pavadinimas suteiktas dėl augalo lapų, kurių apatinė pusė apaugusi sidabriškai blizgančiais plaukeliais). LKŽe *sidabriukas* užrašytas iš Sidabravo; *sidabrėlis* – iš Kamajū, Mielagėnų; *sidabrinė* – iš Skiřsnemunės, *sidābrinis* – iš Švenčionių, *sidābrininkas* – iš Naujamiesčio.

Starkanōsis „snaputis“ (*Geranium*). LBŽ *starkanōsis* užrašytas iš Andriōniškio; šalia pateikiama ir daugiau šio augalo sinonimų, turinčių bendrą šaknį *stark-*: *starkasnāpis* (Panevėžys), *starkasnūkis* (Papilỹs), *starkėlis* (Andriōniškis); LKŽe iš Anykščių

užrašytas ir *starkakojis*. Visi šie snapučio pavadinimai pasidaryti pagal žiedo panašumą į gandro snapą (rytų aukštaičiai gandrą vadina *starkū*; tai skolinys iš vokiečių kalbos, plg. vok. dial. *stork*, la. *stārks*).

Švedūkai „baltieji dobilai“ (*Trifolium repens*). Ši dobilų rūšis taip vadinama ir Radviliškio krašte (apie Sidabravą, Pociūnėlius – LKŽe). Pavadinimo semantinė motyvacija nėra labai aiški. Galbūt *švedūku* vardą būtų galima sieti su šio augalo kilme, plg. bendrinėje kalboje vartojamą vienos dobilų rūšies vardą *švedinis dobilas* (*Trifolium hybridum*).

Variņčius „vaistinis pataisas“ (*Lycopodium annotinum*). Pavadinimas žinomas Vidurio ir Rytų Lietuvoje. LKŽe jis pateiktas iš Rimšės, Mielagėnų, Ceikinių, Kazitiškio, Pastovių, Kliukščionių, Kałtanėnų, Daugėlišio, Pagirių, Videniškių, Subačiaus. Vardo šaknis lietuviška, sietina su veiksmažodžiu *varyti* – pataiso nuoviras paralyžiuoja centrinę nervų sistemą ir gali žmogų išvaryti iš proto.

Vėlniažolė „brantas“ (*Cuscuta*). LKŽe pateikiami du šio žodžio kirčio variantai: *vėlniažolė* labiau paplitusi Kupiškio krašte (apie Subačių), o *velniāžolė* – didesniame rytų aukštaičių plote (Grūžiuose, Daujėnuose, Vabalninke, Suvainiškyje, Ėriškiuose). Brantas taip vadinamas dėl savo vidinių ypatybių: ši parazitinė piktžolė neturi šaknų ir lapų, skirtingos branto rūšys parazituoja ant dobilų, dilgėlių, kanapių, apynių, gluosnių ir kitų augalų.

Rokiškio kraštui būdingi augalų vardai

Tai žodžiai, jų formos ir reikšmės, būdingos tik rokiškėnams. LKŽe ir LKŽK medžiaga nerodo, kad šie augalų pavadinimai būtų žinomi ir kitose tarmėse.

Bičdobilis „paprastasis garždenis“ (*Lotus corniculatus*). Taip garždenis Panemunėlyje vadinamas dėl jo panašumo į dobilą, be to, iš jo bitės gausiai neša medų.

Burbuljūtė „lūgnė“ (*Numphar*). Šnektoje lūgnė taip vadinama dėl apvalaus kaip burbuliukas žiedyno. Panašų žiedyną turintis burbulis (*Trollius europaeus*) kitose šnektose irgi vadinamas panašiai: *burbuloku* (LBŽ), *burbuliukū* (Saločiai, Kruopiai), *būrbulu* (Kruopiai – LKŽe).

Degsnys „miškinė sidabražolė“ (*Potentilla erecta*). Toks sidabražolės vardas pateikiamas tik LBŽ iš J. Pabrėžos raštų, kuriuose duodamas ir kitas pavadinimo variantas su trumpuoju balsiu galūnėje – *degsnis*. Šis augalas taip vadinamas todėl, kad vaistams vartojama jo šaknis atrodo lyg apdegusi.

Gruodėlis „krūminis astras“ (*Aster dumosus*). LKŽe šio žodžio nėra, tačiau su šaknimi *gruod-* augalų pavadinimai galimi. J. Barono žodyne krūminė avietė vadinama *gruodė*, LBŽ nurodoma viena iš kerpių genčių – *gruodenis*. Krūminis astras Panemunėlyje vadinamas *gruodeliū*, matyt, todėl, kad ši darželio gėlė žydi iki pat pirmųjų šalnų.

Kalnūtis „raktažolė“ (*Primula*). Žodis augalo reikšme nefiksuojamasi nė viename žodyne. Šnektoje raktažolės taip vadinamos todėl, kad auga sudarydamos kuplius kupstelius, kalnelius.

Káuliašaknis „vaistinė taukė“ (*Symphytum officinale*). Panemunėlyje plačiau paplitę taukės pavadinimai su antruoju dūrinio sandu *-žol-*, pvz., *káulažolis*, *káuliažolė*, *káuliažolis*. Pavadinimas *káuliašaknis* konkretesnis, nes nurodo, kad lūžusiems kaulams gydyti liaudyje vartojamos tarkuotos taukės šaknys.

Kiaūliažolis „juodoji kauliauogė“ (*Solanum nigrum*). Norėdami pabrėžti, kad ši žolė yra bevertė ir nuodinga, Panemunėlio krašto žmonės ją vadina *kiaūliažoliu* (žolė tinka tik kaulėms). LKŽe ši forma neiškelta, tačiau panašiu vardu – *kiaulažolė* – LBŽ vadinama net keletas augalų: elodėja, pievinė miegalė, plūdena, rūgtis, takažolė, vaisinė taukė.

Kruvausinė „kraujažolė“ (*Achillea*). Žodis nefiksuotas nė viename žodyne. Panemunėlyje kraujažolė dažniau vadinama *sraujanosė*, *sraujanosiū*. *Kruvausinės* vardas motyvuotas. Tarmėse plačiai paplitę kraujažolės vardai, turintys šaknį *krauj-*, *kruv-*. Pvz., LKŽe *kruvauninkas* pateikiamas iš Ūžvenčio ir Kaltinėnų; forma *kraujiniškas* fiksuota J. Matulionio *Žolyne*, LBŽ ir J. Barono žodyne. Gyvojoje kalboje itin dažni dūriniai iš dviejų daiktavardžių arba iš daiktavardžio ir veiksmazodžio: *kraujātėkis* (Joniskėlis), *kraujanōsė* (LBŽ), *kraujanōsis* (LBŽ, Duokiškis, Šimonys, Utena). Šaknys *kruv-*, *krauj-* rodo, kad augalas liaudyje vartojamas kraujui stabdyti.

Lipnė „kibusis lipikas“ (*Galium aparine*). LKŽe tokio žodžio nepateikia. Lipikas šnektose taip vadinamas dėl savo liauno laipiojančio stiebo, kurio briaunos apaugusios kabliskais plaukeliais; jais kibusis lipikas išsikabina į kitus augalus, tiesiog prilimpa prie jų arba prie žmonių drabužių (žolės vaisius taip pat apaugęs kabliskai užlenktais šereliais, kurie prikimba prie gyvulių plaukų ar žmogaus drabužių).

Mėlėnkis „medlieva“ (*Amelanchier*). Žodis nepateikiamas nė viename žodyne. Manytina, kad pavadinimas pasidarytas gerokai sulietuvinus augalo lotynišką vardą *Amelanchier* (pradžios balsis numestas, o tarmai svetimas fonotaktinis junginys keičiamas savu).

Mūčėlnykas „arkliauogė“ (*Arctostaphylos*). Žodis pasiskolintas iš slavų (płg. lenk. *męczennik*, brus. *мучальник*, rus. *мученик* „kankinys“), raštuose „kankinio“ reikšme fiksuotas nuo XVI a. (žr. LKŽe). Priešinga „kankintojo“ reikšme užrašytas iš A. Juškos žodyno ir iš Siūno (LKŽe). Augalo reikšme *mūčėlnykas* vartojamas tik Rokiškio krašte. Galbūt arkliauogė čia taip vadinama todėl, kad jos lapų arbata vartojama skausmingoms pūslės ir inkstų ligoms gydyti (dar płg. rus. *мучить* „kankinti, kamuoti“).

Peliakys „dailieji auskarėliai“ (*Dicentra spectabilis*). Šio vaizdingo augalo pavadinimo LKŽe nepateikia. Žodžio semantinė motyvacija aiški: nuo seno darželiuose auginamos gėlės Panemunėlyje taip vadinamos pagal jų žiedo išorinį panašumą į pelės akis.

Petriūkas „raktažolė“ (*Primula*). LBŽ nurodo, kad įvairiose vietose *petriūkas* vadinama net keletas augalų (geltonasis bobramunis, paprastoji juodgalvė, žilė), tačiau raktažolės šiuo vardu vadinamos tik Panemunėlyje. Visi minėti augalai taip vadinami todėl, kad žydi birželio mėnesį (apie Petrinės).

2. Semantinės tarmybės

Semantinėmis tarmybėmis laikomi žodžiai, turintys tik tarmai būdingą reikšmę.

Beržėlis „fuksija“ (*Fuchsia*). Rytų aukštaičių šnektose *berželiū* vadinami tie augalai, kurių lapai panašūs į beržo lapus: fuksija (apie Salāmiestį), kriaušlapė (apie Bīržus – LKŽe). Fuksiją rytų aukštaičiai dar vadina *paliokū*, *palioko āšaromis* – augalo nusvirę žiedai asociatyviai primena ašaras.

Bitūtė „vilkdalgis“ (*Iris*). LKŽe *bitūtė* neiškelta, o forma *bitėlė* taip pat nenurodo nė vienos augalo reikšmės, tačiau tarmėse nemažai žiedinių augalų pavadinimų turi šaknį *bit-* (motyvuojant tuo, kad augalų žiedynas panašus į bitę).

Gegūtė „gegužraibė“ (*Orchis*). LKŽe šia reikšme *gegūtė* užrašyta tik Suvalkijoje (Alksnėnuose); ji taip pat fiksuota ir raštuose. LBŽ nurodo, kad gegužraibė dar vadinama *dryžgegužiu*, *gegunėmis*, *gegutės abrusėliu*, *gegutės ašarėlėmis*, *gegutės čebatėliais*, *geguže*, *gegužėle*, *gegužyte*. Tokio pobūdžio pavadinimai augalui duoti todėl, kad jis pražysta gegužės mėnesį, parskridus ir ėmus kukuoti gegužėms, tarmėse dar vadinamoms *gegutėmis*.

Jaunystė „hortenzija“ (*Hydrangea*). LKŽe šios *jaunystės* reikšmės nepateikia, nors daugelyje rytų aukštaičių šnektų tai populiariausias hortenzijos vardas. Aukštaičiai šią darželio gėlę dėl jos ypač didelių baltų (rečiau rožinių, melsvų) žiedų dar vadina *jaunystės medeliu*, *gyvėnimu*.

Klevėlis „gebenė“ (*Hedera*). Šnekamojoje kalboje tai dažniausias *gebenės* vardas, žinomas ir vartojamas bemaž visoje Lietuvoje. Pavadinimo semantinė motyvacija visiškai aiški: *gebenės* lapų forma tokia pati kaip ir *klevo* (*Acer*).

Kopūstas „didysis šilokas“ (*Sedum maximum*). Šia reikšme LKŽe *kopūsto* nepateikia. Visiems žinomos daržovės vardu šilokas vadinams dėl savo kietų žalių lapų.

Kulė „švendras“ (*Typha*). LKŽe nurodyta daugybė *kulės* reikšmių; kai kurios iš jų yra visai nutolusios, todėl atskirais numeruotais lizdais pateikiami net trys šio žodžio homonimai. „Švendro“ reikšme *kulė* užrašyta iš rytų (Kupiškis, Palūšė, Dusetos) ir pietų (Valkiniškiai) aukštaičių. Iš kitų augalų švendras išsiskiria savo didele juoda sėklų buože viršūnėje, o tarmėse daugelis pailgų, sustorėjusių, buožės pavidalo įrankių vadinama *kulė*; ši bendroji reikšmė pritaikyta ir augalui.

Linėlis „gludas“ (*Coreopsis*). Nuo seno darželiuose auginamas gludas rytų aukštaičių šnektose taip vadinamas todėl, kad jo stiebas ir lapai labai primena liną (*Linum*). Gludo žiedynas taip pat panašus į lino, tik skiriasi spalva – gludas dažniausiai žydi geltonai, rudai ar rausvai, o linas – žydrai. LKŽe nurodyta, kad gludas *lineliu* dar vadinamas ir Tauragnuose.

Mirta „žiemė“ (*Vinca*). Bendrinėje kalboje *mirta* vadinamas šiltųjų kraštų augalas *Myrtus* (Lietuvoje dažniausiai auginamas kaip kambarinė gėlė). Tarmėse *mirtomis* vadinama daugelis įvairių, turinčių kietus blizgančius lapus, augalų. Vardas gana senas, fiksuotas XVIII–XIX a. (žr. LKŽe). Darželio visžalis augalas žiemė vadinamas *mirta* dėl kietų blizgių lapų, kurių forma ir dydis labai primena tikrąją mirtą (*Myrtus communis*).

Musėlės „kiškio ašarėlės“ (*Briza media*). Šnekte pievų žolė kiškio ašarėlės dar vadinama *patárška*, *patérška*. Plokščios apskritos augalo varputės vieniems panašios į ašaras, kitiems – į lašelius, o štai Panemunėlio krašto žmonės jas lygina su mažyčiais vabzdžiais – muselėmis.

Patárška (*patarškėlė*), **patérška** „kiškio ašarėlės“ (*Briza media*). LKŽe pateikiama ir *patárška*, ir *patérška*, tačiau nė vienas iš šių žodžių nereiškia augalo. Bendrinėje kalboje *patárška* vartojama dviem reikšmėmis: 1) kas daug šneka, tarška; 2) tarški, taškuotai raiba nedėslī višta (DŽ₃523). Panemunėlyje kiškio ašarėlės taip vadinamos dėl šio augalo mažų plokščių varpučių, kurios pakibusios ant plonų šakelių virpa (tarška) nuo mažiausio vėjelio.

Pinigiukas „blizgė“ (*Lunaria*). LKŽe ši forma neiškelta, bet panašiu vardu – *pinigėliai* – LBŽ ir M. Nydermano žodyne vadinama dirvinė čiužutė. Abu augalai turi tokį vardą dėl savo apvalių vaisių, kurių forma primena pinigą: čiužutės vai-

sius – plokščia, beveik apskrita ankštarelė, o blizgė vasaros pabaigoje išaugina taip pat plokščias apskritas sėklų dėžutes.

Puodynýtė „lūgnė“ (*Nuphar*). LKŽe priesagos variantas *puodynėlė* „lūgnės“ reikšme užrašytas iš rytų aukštaičių (Tverečiaus, Kirdeikių), forma *puodynýtė* LKŽe neiškelta. Lūgnė taip vadinama todėl, kad jos vaisius – ąsotėlio (puodynýtės) pavidalo nesultinga didelė uoga.

Rožýtė 1) „dirvinis vijoklis“ (*Convolvulus arvensis*); 2) „pelargonija“ (*Pelargonium*); 3) „darželinė rožūnė“ (*Lavatera trimestris*). Bendrinėje kalboje *roželė* dažniausiai vadinamas rožės pavidalo puošybos elementas (ši reikšmė nurodoma visuose DŽ leidimuose). Gyvojoje kalboje priesagų vediniai, turintys šaknį *rož-*, žymi daugelį augalų, kurių žiedyno forma ar spalva bent kiek primena visiems gerai žinomą augalą – rožę (*Rosa*). LKŽe nurodo, kad LBŽ *roželė* vadinama darželinė rožūnė (*Lavatera trimestris*); J. Pabrėžos raštuose taip vadinama dedešva (*Malva*); LBŽ ir Viekšniuose – dirvinis vijoklis (*Convolvulus arvensis*); Užpaliuose – šimtalapis erškėtis (*Rosa centifolia*).

Samanýtė „aitrusis šilokas“ (*Sedum acre*). Augalas taip vadinamas todėl, kad jo šliaužiantys šakniastiebiai lyg samana dengia žemę ir sudaro sąžalynus.

Skambūtis „dailieji auskarėliai“ (*Dicentra spectabilis*). Įprasta šio žodžio reikšmė – prietaisas garso signalams duoti, tas signalas (DŽ, 698). Gyvojoje kalboje *skambučių* vadinami tie augalai, kurių žiedynas panašus į pakibusį ant šakelės varpelį, skambutį. LBŽ ir LFII nurodoma, kad paprastoji pakalnutė (*Convallaria majalis*) vadinama *angelo skambučiais*, *skambutėliais*. Panašaus žiedyno dailieji auskarėliai įvairiose šnektose gali būti vadinami *auskarėliais* (Kretinga), *pakabučiais* (Biržai) ir pan.

Vėžiukas „miškinė sidabražolė“ (*Potentilla erecta*). Liaudies medicinoje miškinė sidabražolė seniau buvusi pagrindinis vaistas nuo vėžio, tad Aukštaitijoje šis augalas ir vadinamas pagal ligos vardą. LKŽe jis užrašytas tik iš Gražiškių, LKŽK rodo, kad pavadinimas vartojamas ir apie Ąlantą. Gyvojoje kalboje ši sidabražolių rūšis neretai įvardijama šaknimi *dag-*, *deg-*: *dagai*, *dagiukai*, *degimai*, *degimo žolė*, *degsnys* (LBŽ), nes vaistams vartojamos sidabražolės šaknys atrodo kaip apdegusios.

Žibūtė „sanpaulija“ (*Saintpaulia*). Daugeliui gerai žinoma kambarinė gėlė sanpaulija šnekamojoje kalboje dažnai vadinama *žibutė*, nes jos žiedų forma ir spalva tokia pati kaip ankstyvos miškų gėlės žibuoklės (*Hepatica*), populiariai vadinamos *žibutė*.

Žirnėlis, **žirniukas** „kvapusis pelėžirnis“ (*Lathyrus odoratus*). Bendrinėje kalboje *žirniukū*, *žirneliū* įprasta vadinti arba mažą žirni, arba vaistų ar karamelės rutuliuką. Kaimo darželiuose nuo seno auginamas dekoratyvinis augalas kvapusis pelėžirnis daugelyje šnektų vadinamas *žirneliū*, *žirnikū*, *žirniukū*, nes visas augalas labai panašus į visiems gerai žinomą maistinį ir pašarinį javą – žirni: šie augalai priklauso tai pačiai ankštinių šeimai, jų žiedynai ir vaisiai mažai kuo skiriasi.

3. Naujieji pavadinimai

Kaip jau minėta straipsnio pradžioje, mūsų dienomis vis daugiau augalų įsivežama iš svetimų kraštų. Kartu su jais į tarmes iš bendrinės kalbos patenka ir nauji pavadinimai.

Amerikonkà „galinsoga“ (*Galinsoga*). Neseniai daržuose išplitusi piktžolė Panemunėlyje dar vadinama *rudinė*, *amerikánška*, *amerikóniška žolė*. Tiek skirtingų vardų todėl, kad šnektos atstovai pastebi vis kitokius šio augalo skiriamuosius požymius.

Norėdami pabrėžti galinsogos kilmę, ją vadina *amerikonkà*, *amerikànska*, *amerikòniška žolė* (jos tėvynė iš tikrųjų yra Pietų Amerika, Andų sritis); kiti ją vadina *rudeninė*, nes ši piktžolė pražysta ir ypač išsikeroja rudenį.

Atžagāris „liatris“ (*Liatriis*). Nauja darželiuose auginama gėlė taip vadinama todėl, kad jos žiedai išsiskleidžia paeiliui nuo žiedstiebio viršaus iki apačios, t. y. „atžagariai“.

Citrinūkas „svarainis“ (*Cydonia*). Forma nefiksuota nė viename žodyne. Tai visiškai motyvuotas liaudiškas svarainio pavadinimas: svarainio vaisių kvapas, forma ir spalva labai primena citriną.

Dagīlis „zunda“ (*Eryngium*). Zunda – pajūrio kopų augalas, darželiuose pradėtas auginti ne taip seniai. Nežinant tikrojo pavadinimo, ji imta vadinti bendresniu vardu *dagīlis*, kuriuo tarmėse dažniausiai vadinami dyglius turintys augalai: dagys (Švenčionys, Šakýna, Joniškėlis, Panevėžys), usnis (Švenčionys, Naujamiestis – LKŽe).

Gladiōlas, **gladiōlė** „darželinis kardelis“ (*Gladiolus communis*). LKŽIII392 *gladiōlė* pateikiama tik iš raštų (forma *gladiōlas* iš viso nenurodoma); iš tarmių šis žodis neužrašytas, nors dabar jis daugelyje vietų žinomas ir vartojamas (išmoktas iš raštų). Tai lotyniško vardo *Gladiolus* sulietuvintas variantas.

Karpýtlapis „monstera“ (*Monstera*). Panašiai monstera vadinama ir Švenčionyse – *karpýtalapiu* (LKŽe). Panemunėlio šnektoje ši gėlė dar vadinama *fiolėnda*, *fiolėndru* (panašios į monstera kambarinės gėlės *filodendro* sulietuvintas lotyniškas vardas *Philodendron*). *Karpýtlapio* vardu monstera vadinama dėl plačių karpytų lapų.

Margalāpis „melsvė“ (*Hosta*). LKŽe pateikiamas tik būdvardis *margalāpis*, –ė „turintis margus lapus“. Šiuo metu darželiuose auginamos melsvės aukštaičių šnektose dažniausiai vadinamos *margalāpais* (LKŽK šis vardas užrašytas iš Krinčino ir Vaškų). Šnektose gėlė taip vadinama dėl margų lapų (skirtingų veislių melsvės turi žalius, geltonus, geltonais ar baltais pakraščiais arba baltai dryžuotus lapus).

Primulė „raktažolė“ (*Primula*). Panemunėlio šnektoje raktažolė dažniausiai vadinama *rakteliū*, *petriukū*. LKŽe nurodoma, kad *primulė* užrašyta tik iš „Tarptautinių žodžių žodyno“. Šnektose žodis išmoktas iš raštų, tik pakeistas jo kirčiavimas. Pvz., visuose penkiuose DŽ leidimuose šalia *raktāžolės* pateikiama ir *primulė*.

Sīnija, **zīnija** „gvaizdūnė“ (*Zinnia*). Šnektose labiau paplitęs variantas *zīnija*. LKŽe *sīnijos* iš viso nepateikia, o *zīnija* fiksuota M. Nydermano žodyne ir LBŽ. Antroje DŽ leidime *zīnija* išsamiau paaiškinta, vėlesniuose leidimuose ji tik nurodoma į *gvaizdūnę*. LKŽK šis pavadinimas užrašytas iš šiaurės panevėžiškių. Vardas yra lotyniškos kilmės (plg. lot. *Zinnia*).

Kaip matyti iš čia pateiktų duomenų, Panemunėlio šnektos leksika yra labai turtinga ir vaizdi. Tuo galima įsitikinti patyrinėjus vieną įdomią semantinę žodžių grupę – augalų vardus.

Straipsnyje plačiau nebuvo aptarti augalo rūšį nusakantys vardai, tad čia paminėtina bent keliolika tokių pavadinimų. Pagrindinis tokių junginių dėmuo nurodo augalo gentį, o priklausomasis – rūšines ypatybes, pvz.: *juodóji aviētė* „paprastoji gervuogė“ (*Rubus caesius*), *laukīnė balsamīnka* „puošnioji begonija“ (*Begonia semperflorens*), *netikrāsīs čibrėlīs* „paprastoji juodgalvė“ (*Prunella vulgaris*), *piktóji dilgė* „gailioji dilgėlė“ (*Urtica urens*), *baltóji dilgėlė* „baltažiedė notrelė“ (*Lamium album*), *didýsis dóbilas*

„raudonasis dobilas“ (*Trifolium pratense*), rūžavas dóbilas „švedinis dobilas“ (*Trifolium hybridum*), geltonieji dobiliūkai „geltonžiedė liucerna“ (*Medicago falcata*), miško konvālija „baltašaknė“ (*Polygonatum*), geltóna lelijýtė „lūgnė“ (*Nuphar*), kvėpanti mėtà „garbano toji mėtà“ (*Mentha crispa*), laukinė mėtà „dirvinė mėtà“ (*Mentha arvensis*), kėnų rōžė „kinrožė“ (*Hibiscus rosa-sinensis*), žiėminė rōžė „piliarožė“ (*Althaea*), japòniška rožýtė „blizgė“ (*Lunaria*), kambarinė rožýtė „juostuotoji pelargonija“ (*Pelargonium zonale*), baltóji žibūtė „baltažiedė plukė“ (*Anemone nemorosa*), laukinis žirnikas „vikis“ (*Vicia*).

Panemunėlio šnekoje užrašyti augalų vardai dažnai būna gana aiškios semantinės ar darybinės motyvacijos. Neretai patys pateikėjai, kalbėdami apie augalų vardus, stengėsi nurodyti, kodėl jie būtent taip vadinami. Galima būtų paminėti daugybę tokių pavyzdžių: „*Vadina amerikanka, kad ją atvežė botanikos sodan prieš karą Kaunan [iš Amerikos]*“ (Vilių k.). „*Atžagaris, jis taip reikia vadint. Pradedà žydėt, va, viršūnė, ant apačią eis vėlyn [žiedai]*“ (Panemunėlis). „*Mes tai čiulpikais vadindavom. Na, nežinau, gal jie ten saldūs. Va, kai ištrauki [žiedlapį]*“ (Vilių k.). „*Piktoji dilgė, va, piktoji. Kitoniška. Tai sako, šitom jau geriausia plaukai plaut, jos labai dilgina*“ (Vilių k.). „*Kauliašaknis, žydi kaip va baltai. Jį iškasa, šaknis jo yra. Čia tik žiedai jo. Reikia iškast ir sutarkavot ir aprišt. Tai va, kai skauda, kai kam nors lūžę būna [kaulai], ilgai skauda, tai apriša, tai greičiau sugyja*“ (Vilių k.). „*Koreliniai [jurginiai] kaip koriukai, maži žiedukai*“ (Panemunėlio geležinkelio stotis). „*Liliputėliai [jurginiai] labai balti buvo, labai nedidukai, va tokie apvali*“ (Panemunėlio geležinkelio stotis). „*Nuo nuožiūrėjimo gi padyvožolė būdavo, kiaulim jeigu yra kirminų [duoda] arba vaikam*“ (Vilių k.). „*Peliakiai vadina juos, peliakiais. Tokios rūžavos, gražios [gėlės], maskatuoja žiedelis viršuj, o čia [viduryje] kaip ir pelės akytė*“ (Panemunėlio geležinkelio stotis). „*Geltonai žydi, vaistai nuo šašų. Matai, kaip būdavo visoki; seniau gi būdavo ir spuogais užsikrėtę, visokiais perkūnais, nuberti tokiais šašais būdavo [vaikai], net kaip ir pūliniuoja. Piktašašį muskina, patepa ir viskas [pračina]*“ (Vilių k.). „*Rasakiliai, ant jų rasa blizga*“ (Vilių k.).

Sutrumpinimai

brus. – baltarusių

lenk. – lenkų

la. – latvių

lot. – lotynų

rus. – rusų

s. lenk. – senovės lenkų

vok. – vokiečių

vok. dial. – vokiečių tarmių

Literatūra

BVŽ – *Botanikos vardų žodynas*, sud. R. Jankevičienė, Vilnius, 1998.

DŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, DŽ₁ – I leid., atsak. red.

J. Kruopas, Vilnius, 1954; DŽ₂ – II pap. leid., atsak. red.

J. Kruopas, Vilnius, 1972; DŽ₃ – III pat. ir pap. leid., vyr. red.

S. Keinys, Vilnius, 1993; DŽ₄ – IV leid., vyr. red. S. Keinys, Vilnius, 2000.

Jakaitienė E. *Lietuvių kalbos leksikologija*, Vilnius, 1980.

LBŽ – *Lietuviškas botanikos žodynas*, red. J. Dagys, Kaunas, 1938.

LF – *Lietuvos TSR flora*, red. M. Natkevičaitė-Ivanauskienė, Vilnius, 1959–1980, t. 1–6.

Lietuvių kalbos tarmės (Chrestomatija), sud. E. Grinaveckienė,

A. Jonaitytė, K. Morkūnas, B. Vanagienė, A. Vidugiris,

red. E. Grinaveckienė, K. Morkūnas, Vilnius, 1970.

- Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, sud. R. Bacevičiūtė,
A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa, Vilnius, 2004.
- LKAI – *Lietuvių kalbos atlasas. Leksika*, atsak. red. K. Morkūnas,
Vilnius, 1977, t. 1.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis
variantas / redaktorių kolegija: G. Naktinienė (vyr. redaktorė),
J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė;
Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. – www.lkz.lt.
- LKŽK – *Lietuvių kalbos žodyno Papildymų kartoteka*.
- Markevičienė Ž. *Aukštaičių tarmių tekstai*, Vilnius, 1999–2001, d. 1–2.
- VA – *Vaistiniai augalai*, vyr. red. J. Pipinys, Vilnius, 1973.
- VAA – *Vaistinių augalų auginimas*, sud. J. Jaskonis, Vilnius, 1983.
- Zinkevičius Z. *Lietuvių dialektologija*, Vilnius, 1966.

Straipsnio rankraštis gautas 2003 09 08, serijos „Lietuvos valsčiai“
Mokslo darbų komisijos įvertintas 2009 04 08, skelbti parengtas
2009 07 28.

Straipsnis numatomas spausdinti „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje
„Panemunėlis“ (vyr. redaktorių ir sudarytojas *Venantas Mačiekus*).

Straipsnio kalbos redaktorių *Albinas Masaitis*, korektorė *Rasa Kašėtienė*,
anglų k. redaktorių, vertėjas *Aloyzas Pranas Knabikas*.

Straipsnio priedai, skelbiami atskirai (specializuotuose rinkinio skyriuose):

1. Straipsnio santrauka anglų kalba.
2. Žinios apie autorių.

© Skelbiant ar bet koku būdu panaudojant bet kurį svetainės www.llt.lt tekstą ar jo dalį kartu su juo
privaloma skelbti interneto svetainės „Lietuvos lokaliniai tyrimai. www.llt.lt“ visą nesutrumpintą
pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos,
kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio paskelbimo svetainėje www.llt.lt datą.